

MUSULMON SHARQIDA “BAHS-MUNOZARA” JANRIDA YOZILGAN MANBALARNING SHAKLLANISH TARIXI

Salimova Guzal Qahramon qizi

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi,
islom tarixi va manbashunosligi IRCICA kafedrası
tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5716563>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 05- Noyabr 2021
Ma’qullandi: 10- Noyabr 2021
Chop etildi: 15- Noyabr 2021

KALIT SO‘ZLAR

Bahs-munozara, ilmiy munozara, Azuziddin Iyyiy, Arastu, peripatos maktabi, istedlol, induksiya, deduksiya, didaktika, adab, axloq

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bahs munozara olib borish odobi Azuziddin Iyyiyning “Bahs-munozara odobi” risolasi va bu risolaning jadalga kirishganda qanday usullardan foydalanib, odob-axloq me’yorlariga amal qilish mumkinligi tadqiq qilingan. Azuziddin Iyyiyning bu risolasi Musulmon Sharqida yozilgan bahs-munozaraga oid eng yorqin va bebaho asarlardan biri bo’lib, u Sharq didaktikasiga axloq me’yorlari asosida bahs-munozara qilishning yanggi uslubini olib kirdi deb bemaolol ayta olamiz

Kirish. Qadimgi Sharq ilmiy-madaniy muhiti rivojlanishining bir qator omillari mavjuddir. Ulardan biri Sharqda bahs-munozara yuritish odoblaridir. Munozara, raddiya beruvchi bilan bahs qilib, argumentlar keltirib haqiqatga yetadigan bilimning bir turidir. [1] Sharqona bahs-munozara qilish va qoidalari, tajribalarini o’rganish hozirgi kun uchun zaruriy bo’lgan masalalardan biri deb hisoblanadi. Bahs-munozara qilish uslublari va usullari paydo bo’lishida Musulmon sharqi allamolarining o’rni beqiyosdir.

Asosiy qism. Musulmon Sharqida bahs-munozaraga oid yozilgan manbalar bahs-munozara odobi nazariyasining rivojlanishida juda ham katta rol o’ynaydi. Bu borada G’azzoliy, Azudiddin Iyyiy,

Abdurraxmon Samarqandiy, Ashraf Xusayn Samarqandiy, Muhammad Hanafiy Tabriziy va yana bir necha olimlar ijod qilgan va o’zidan bebaho meros qoldirib ketgan. Shunday ulamolardan eng yorqini va bahs-munozara odobi nazariyasiga tamal toshini qo’ygan allomalardan biri Azudiddin Iyyiydir. Olimning bu sohada yozilgan eng mashxur asari “Bahs-munozara odobi risola”sidir. [2] Bu risola “Azudiddin risolasi” nomi bilan mashxur bo’lgan va ko’pgina oliygohlarda shu nom bilan ataladi. Bu risola atigi 10 qatordan iboratdir. O’zining shu kichkina hajmi bilan bu risola bahs munozara qilish san’ati sohasida o’sha davrda katta shov-shuvlarga sabab bo’ldi. Va bu asarga bir necha o’nlab sharhlar yozildi. [3] Bunday sharhlarga Isomiddin

Ibrohim Muhammad Israfayniyning “Azudiddin Iyjiyning risolasiga sharh”[2], Ali ibn Muhammad ibn Xusayniy tomonidan yozilgan “Azuziddin risolasi”[2], Muhammad Sodik ibn Darvish Muhammad “Azudiddin risolasi”[2], Muhammad Hanafiy Tabriziy tomonidan yozilgan “Munozaraning odobi”[2] kabi asarlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qadimgi qo‘lyozmalar fondida saqlanayotga bu asar nastaliq yozuv turida yozilgan, hajmi bir betdan iborat (310b) va 27x15,5 hajmidadir. Restovratsiya qilingan. CBP, III, n 7055; АЛЬБ (а), IV, n 5293-5307. Muqovasi qattiq qog‘ozdan qilingan, to‘q qizil rangda. Muqovalovchining imzosi: Muhammad Nosir 1255/1839. Asar basmala bilan boshlangan va Allohga hamd aytilgan. Kolofonda esa, shunday yozilgan:

تمت الرسالة في
الادب

Azuziddin Iyjiyning to‘liq ismi Azudiddin Abdurrahmon ibn Ahmad Iyjiydir(1281-1355y.y). U Eronning Iyj viloyatida tug‘ilib, o‘sha yerda ijod bilan shug‘ullangan. Musulmon faylasufi, kalom ilmining yorqin namoyondasi, kalom ilmini “peripatos” maktabi qonuniyatlariga asosan tizimlashtirgan alloma hisoblanadi. “Peripatos” maktabiga mill.avv. 335-yilda Arastu tomonidan asos solingan. “Peripatos” “sayr qilish” ma’nosini beradi. Chunki Arastu shogirdlariga sayr qilish

davomida falsafadan ta’lim bergan. Va bu maktab tahminan ming yil faoliyat olib borgan. Likeya(Peripatos) maktabida o‘sha davr falsafa va fanining barcha sohalarini qamrab oluvchi kompleks bilimlar tizimi o‘qitilgan. Aflotun falsafasi Arastuga falsafasiga o‘z ta’sirini o‘tkazgan, ammo uning falsafasi ba’zi jihatlari bilan farq qilgan.[4]

Iyjiy navqiron paytlaridanoq Eronning turli viloyatlarida hukmdorlar saroyida istiqomat qilgan va oliy sudya – qozi lavozimida faoliyat olib borgan. 1355 – yilda ma’lum bo‘lmagan sabablarga ko‘ra hibsga olinadi va Iyj yaqinidagi qal’ada vafot etadi. Iyjiy ijodi serqirra hisoblanadi. Uning ijodida kalom, fiqh, tafsir, notiqlik(balag‘at) va dialektika, axloqshunoslik, tarixshunoslikka oid asarlarni ko‘rishimiz mumkin. Bu asarlarning aksariyati uning homiylari bo‘lmish – Ilxon vaziri G‘iyosiddin va Sheroz hukmdori Abu Isxoqqa bag‘ishlangan edi. Uning asarlari mashhurligining sababi ularga ko‘plab sharhlar yozilganligidandir. Bugungi kunda Ijiyning ayrim asarlari Qohiradagi al-Azhar universitetida, Tunisidagi az-Zaytun universitetlarida o‘qitilmoqda[5]. Ijiyning “Mavoqif” (“Bekatlari”) asari ash’ariy kalom ilmining arabiy peripatism bilan sintez bosqichidagi ensiklopediyasidir. U 4 jilddan iborat bo‘lib, har biri katta formatda 500 sahifadan iborat bo‘lib, Ali Jurjoniy (vafoti 1413-yil) va boshqa sharhlovchilarning lug‘atlari bilan birgalikda sunniylikdagi kalomga oid eng katta hajmli asar hisoblanadi. Kitob olti qismdan iborat bo‘lib, birinchi to‘rttasi kalomga oid bahs-

munozaralarning falsafiy asoslariga bag'ishlangan. Kitobning so'nggi ikki qismida ilohiy masalalar yoritiladi. Keyingi qismlarida Allohning mohiyati va sifatleri, ko'rib chiqiladi. Ijyning shogirdi Taftazoniyning "Maqosid" risolasi ham huddi shu tartibda yoziladi.[6] "Mavoqif" kitobi asrlar davomida kalomga oid asosiy qo'llanmalardan biri bo'lib kelgan.

Ijyning 10 qatordan iborat "Bahs-munozara odobi risolasi" ilmiy munozara qilish nazariyasi haqida yozilgan bo'lib, unda turli xil uslublar ham ko'rsatib berilgan. Shu bilan birga Ijy istidlol uslubini kiritib, bu sohada o'ziga xos kashfiyotini yaratgan. Azudiddin Ijyning o'zi ham yozgan asarlarida bu uslubdan keng foydalangan.[7]

Xo'sh, bu uslub qanday ma'noni anglatadi va uning qo'llanilishi qanday? "Istidlol" so'zi lug'atda - "dalolat" so'zidan yasilib, "yo'l ko'rsatmoq, rahbarlik qilmoq" ma'nolarini beradi. Istilohiy ma'noda esa da'voni isbotlash uchun "dalil izlamoq, dalil keltirmoq" ma'nosida qo'llaniladi. Ismoil Fenni Eltug'rulning xulosasiga ko'ra "istidlol so'zining fransuzcha muqobili "raisonnement"dir. Shu bilan birga, uning fikricha, bahs- munozara jarayonida qo'llaniladigan induksiya, dededuksiya va raisonnement usullarini nomlarini jamlab "inference" deyish to'g'riroq bo'ladi.[8] Bitta atamada bahs-munozarada qo'llaniladigan 3 xil usulning ma'nosini jamlashni taklif etadi.

Sharq madaniyatida bahs-munozara qiluvchilar Imom G'azzoliy va

Abdurrahmon Samarqandiyalar ta'kidlaganidek, jamiyat uchun kerakli va foydali mavzular yuzasidan qilinishi zarur. Ilm ahli o'rtasida qilingan munozaralarda esa bahslashuvchilar bir-birini tinglashi, hurmat qilishi lozim, mabodo qarshi fikr paydo bo'lganda ham o'zining fikriga dalil keltirish, o'zi da'vo qilayotgan fikrni isbotlashi kerak. Aynan mana shu odob axloq me'yori Azuziddin Ijy tomonidan qo'llab quvvatlangan va bu bahs-munozara qilishda axloq me'yorlariga amal qilishning ko'rinishlaridan biri deb bemalol ayta olamiz.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, musulmon Sharqida bahs-munozara janrida yozilgan manbalar talaygina. Va biz bu yodgorliklarning deyarli barchasini Sharq didaktikasiga qo'shilgan ulkan hissa deb baholaymiz. Xususan, Azuziddin Ijy tomonidan yozilgan "Bahs-munozara odobi risolasi" aynan shu uslubda axloq me'yorlariga amal qilish tizimini kiritgan didaktik asar hisoblanadi. Didaktika har qanday predmetni yoshlarga o'qitish va uning mazmunini singdirishda ta'lim va ma'rifat ishlarini samarali tashkil etishning umumiy usullaridir. Ta'lim mazmuni va usullarini belgilash borasida ham didaktika va fanlar o'rtasida aloqadorlikni ta'minlash katta ahamiyatga ega.

Shak-shubha yo'qki, olimning bu asardagi fikr-mulohazalari ko'zlagan maqsadlari Sharqona didaktika, axloq me'yorlarining jamiyatning barcha jabhalariga kirib borishini va shuurimizga singgishiga undaydi deb aytsak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munazara>
2. Собрание Восточных Рукописей Академии Наук Республики Узбекистан. Издательство «Фан» АН РУз (бундан кейин - СВР), 2017 г. Инв №8580/XI. – В. 348.
3. Kâtib Çelebi, Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn (nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya), I-II, İstanbul Tom I. – В. 41.
4. Ушканов.А.Ф.Роль «сократического» диалога в гимназиях Платона и Аристотеля. УДК 37.032. Pedagogical Journal. 2017, Vol. 7. Is. 1A.
5. Иджи / Т. Ибрагим // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Мысль, 2010. – В. 2816.
6. Ибрагим Т. К. и Сагадеев А. В. ал-Иджи // Ислам: энциклопедический словарь / Отв. ред. С. М. Прозоров. — М.: Наука, ГРВЛ, 1991. ISBN 5-02-016941-2. – В. 91.
7. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde* (nşr. Refik el-Acem – Ali Dahrûc), Beyrut 1998. – В. 236.
8. İsmail Fenni [Ertuğrul], *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341. – В. 355-356, 583.